

СВЕПРАВОСЛАВНО ДРУШТВО
„ПРЕПОДОБНИ ЈУСТИН ВЕЛИЈСКИ И БРАЊСКИ“
ЕПАРХИЈА БРАЊСКА

СЕДМ БЕКОБА ОД УПОКОЈЕЊА СВЕТОГ КРАЉА МИЛУТИНА

- ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК -

СЕДАМ ВЕКОВА ОД УПОКОЈЕЊА
СВЕТОГ КРАЉА МИЛУТИНА
- тематски зборник -

Издавач
Свеправославно друштво
„Преподобни Јустин Ђелијски и Врањски“

За издавача
Његово Преосвештенство Епископ врањски Господин Пахомије

Уредници
Влада Станковић
Драгољуб Марјановић

Уређивачки одбор
Јелена Ердељан
Драгиша Бојовић
арх. Методије Марковић

Суиздавачи:
Катедра и Семинар за Византологију Универзитет у Београду
- Филозофски факултет
Центар за византијско-словенске студије Универзитет у Нишу

**СЕДАМ ВЕКОВА ОД УПОКОЈЕЊА
СВЕТОГ КРАЉА МИЛУТИНА**
- тематски зборник -

Врање, 2022.

САДРЖАЈ

Влада Станковић СЕДАМ ВЕКОВА ОД УПОКОЈЕЊА КРАЉА МИЛУТИНА – СВЕТОГ КРАЉА ...	7
Жељко Јовић СВЕТИ КРАЉ МИЛУТИН – СВЕЛОСТ КОЈА СПАЈА	11
Радивој Радић КРАЉ МИЛУТИН У ВИЗАНТОЛОГИЈИ	29
Christian Raffensperger MONASTIC LEGITIMATION OF RULERSHIP IN EAST AND WEST.....	46
Атанасије Атанасиадис ТЕОДОР МЕТОХИТ КАО ПОСРЕДНИК У СКЛАПАЊУ БРАКА КРАЉА МИЛУТИНА И ПРИНЦЕЗЕ СИМОНИДЕ	69
Татјана Суботин-Голубовић ЕВЕРГЕТИДСКИ ТИПИК И ХИМНОГРАФСКИ ЗБОРНИЦИ МИЛУТИНОВОГ ДОБА	85
Борис Стојковски КО ЈЕ РАТОВАО ПРОТИВ КРАЉА МИЛУТИНА? Прилози угарској просопографији.....	95
Војислав Живковић УГАРСКА ПРИНЦЕЗА ЈЕЛИСАВЕТА АРПАД	110
Аранђел Смиљанић ЖУПАНИ У СЛУЖБИ КРАЉА МИЛУТИНА	124
Борис Бабић КРАЉ МИЛУТИН У ИЗВОРИМА ИЗ ЛАТИНСКОГ СВИЈЕТА ЗАПАДНЕ ЕВРОПЕ.....	141
Иван Стевовић ГРАЧАНИЦА – ЗАПАЖАЊА О АРХИТЕКТОНСКИМ ПОЈЕДИНОСТИМА ЦРКВЕ.....	159
Јаков Ђорђевић ВРЕМЕНСКИ КОВИТЛАЦ: НОВА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ПРОГРАМА ГРАЧАНИЧКОГ КАТОЛИКОНА	166
Анђела Гавриловић ИКОНОГРАФСКО РЕШЕЊЕ И СИМБОЛИЧКА КОНТЕКСТУАЛИЗАЦИЈА ФРЕСКЕ ИСЦЕЉЕЊА РАСЛАБЉЕНОГ У БАЊИ ВИТЕЗДИ У КАТОЛИКОНУ МАНАСТИРА СВЕТОГ ПРОХОРА ПЧИЊСКОГ (1488/1489)	177

Драгиша Бојовић КРАЉ МИЛУТИН КАО ПАСТИР ДОБРИ	197
Ивица Живковић ПСАЛТИР У ЖИТИЈИМА КРАЉЕВА ДРАГУТИНА И МИЛУТИНА – Нека уводна питања	204
Снежана Ј. Милојевић БЛАГОСЛОВЕНА СМРТ СВЕТОГ КРАЉА МИЛУТИНА	214
Зоран Ђуровић АГИОГРАФСКА МЕТОДОЛОГИЈА ДАНИЛА II У ЖИТИЈУ КРАЉА МИЛУТИНА	227
Драгољуб Марјановић СВЕТОГОРСКА САМАРИЈА У ЖИТИЈУ КРАЉА МИЛУТИНА ОД АРХИЕПИСКОПА ДАНИЛА II. Прилог проучавању свештене топографије и топонимије Свете Горе у његовом делу.....	236
Јелена Јонић РЕЦЕПЦИЈА ЈЕВАНЂЕЉА ПО ЈОВАНУ У ЖИТИЈУ КРАЉА МИЛУТИНА ДАНИЛА ДРУГОГ У СВЕТЛУ КУЛТУРНИХ И ИСТОРИЈСКИХ ПРИЛИКА МИЛУТИНОВОГ ДОБА	248
Милан Миловановић СРЕДЊОВЕКОВНО ЖДРЕЛО И ЊЕГОВ ИСТОРИЈСКИ ЗНАЧАЈ ДО МИЛУТИНОВЕ ВЛАДАВИНЕ (1282–1321).....	263
ПРИЛОЗИ	295

Одржавање научног скупа
СЕДАМ ВЕКОВА ОД УПОКОЈЕЊА
СВЕТОГ КРАЉА МИЛУТИНА
23, 24. и 25. септембра 2021. године, као и објављивање
Зборника, финансијски је помогло Министарство правде
Републике Србије – Управа за сарадњу са црквама
и верским заједницама.

ЕВЕРГЕТИДСКИ ТИПИК И ХИМНОГРАФСКИ ЗБОРНИЦИ МИЛУТИНОВОГ ДОБА

Апстракт: *Доба краља Милутина представља посебно интересантно време у историји средњовековне Србије, не само у политичком смислу, него и у области духовног живота српске Цркве. Рукописи настали у то време показују да су се у литургијском животу одвијали бурни процеси који су оставили трага и у временима која су трајала и после Милутинове смрти (1321). У раду је представљен један број химнографских зборника (минеји, триоди и октоиси) који настали у време владавине краља Милутина, за које је установљено да су у блиској вези са Евергетидским типиком. За сада су најбоље проучени минеји, те је и тежиште рада на њима. Мада српски триоди и октоиси који потичу из времена Милутинове владавине још увек нису пручени у пуном обиму и на задовољавајући начин, и они садрже елементе који говоре у прилог њиховој блискости са Евергетидским типиком.*

Кључне речи: *Краљ Милутин, Евергетидски типик, богослужење, минеј, триод, октоих, рукописна традиција.*

Превођење Евергетидског типика је несумњиво био подухват остварен у српској средини. У прилог томе говоре и два најранија позната српска типика Хиландарски (AS 156, почетак XIII века)¹ и Студенички (мада сачуван у позном препису из XVI века),² који немају литургијску намену, али јасно говоре о планском раду на уређењу манастирског живота, као и на сређивању унутрашњег живота српске цркве. Оба поменута типика представљају превод (и делимичну прераду) првих шест глава Евергетидског типика (р. бр. 788 Националне библиотеке у Атини).³ Велики руски литургијар Алексеј Дмитријевски назвао је период XI-XII века - епохом ктиторских типика, те се и појава превода Евергетидског типика у српској средини може сматрати делом тог процеса - прилагођавање општих богослужбених норми посебним потребама појединих монашких заједница, у складу са жељама и захтевима оснивача манастира. Намерно говоримо управо о монашким заједницама, зато што је по свим својим одликама Евергетидски типик намењен манастирској употреби. О томе ће касније бити још речи. Истраживачи немају никакву дилему око тога ко је, ако не лично прево-

* tsubotin@f.bg.ac.rs

¹ Богдановић 1978, 53.

² Студенички типик 1992.

³ Одавно је већ била установљена веза између Евергетидског и ова два типика, те о њиховом међусобном односу постоји сразмерно обимна литература. Навешћемо само оне најважније радове: Јагић 1898, 1-66; Живојиновић 1994, 85-102.

дио, а оно свакако покренуо и лично надзирао превођење овог дела Евергетидског типика - то је свети Сава, о чему сведочи и заглавље Хиландарског типика: *исписаниѣ и оуказаниѣ житиѣ соущѣе въ манастири прѣскетѣе богородице наставнице, прѣданое мною грѣшнымъ и смѣреннымъ мнихомъ савою (...)*.⁴ Доментијан и Теодосије помињу да је Сава радо боравио управо у том манастиру приликом својих долазака у Цариград, те је манастиру давао тако богате прилоге, да га је братство сматрало својим другим ктитором.⁵ Данас се већ сви слажу у ставу да је Сава пресудно утицао на одабир и превођење овог типика у српској средини. Стога, узимајући у обзир значај који му је био дат, нема разлога да се сумња да је био преведен и календар Евергетидског типика, тачније упутства која се односе конкретно на оба богослужбена циклуса - календарски (непокретни) и пасхални (покретни). Као што су литургичари већ утврдили, Евергетидски типик у својој основи припада групи студитских типика, али представља једну веома специфичну грану - он је представник целе групе њему блиских типика, који су били у употреби у царским задужбинама Комнина.⁶

Велики проблем за истраживаче је дуго времена представљала чињеница да није био познат српски превод тзв. синаксара - упутства о богослужењу током покретног и непокретног годишњег циклуса. Полемика која се водила између два светска рата, показала је да је овај проблем већ одавно привукао пажњу истраживача. Мишљења су била подељена и сасвим опречна. Тако је Драгутин Анастасијевић заступао став да је Евергетидски типик био преведен у целости, заједно са богослужбеним упутствима.⁷ С њим се није слагао Павле Поповић, оспоравајући да је и богослужбени део овог типика био преведен.⁸

Ђ.Сп.Радојичић је већ скренуо пажњу на један српски рукопис са Синаја, за који је сматрао да садржи неке делове који би могли бити блиски Евергетидском типиком.⁹ Откриће раније непознатих словенских рукописа Синајског манастира 1974. године, и међу њима и једног зборника мешовитог састава из прве половине XIII века, рукописа који је добио сигнатуру 14/N, поново је подстакло интересовање за ово питање. Наиме, на 125 листу ово рукописа почиње богослужбени синаксар Евергетидског типика *синаксар(ъ) с(ъ) в(ого)мъ починнакѣ прѣс(вѣ)тѣе в(огороди)це квер(ъ) гетскѣе* - текст тече све до 175 листа на коме се прекида.¹⁰ Свега педесетак листова чине тек мали део далеко обимнијег грчког изворника, али и таква скраћена

⁴ Богдановић 1978, 53.

⁵ Доментијан 1988, 103,220; Теодосије 1988, 139-140.

⁶ Упућујемо на радове Алексеја Пентковског посвећене овој теми: Пентковский 2003, 321-355; Пентковский 2004, 76-88. У оба рада наведена је и релевантна старија литература.

⁷ Анастасијевић 1936, 266-271.

⁸ Поповић 1936, 331-333.

⁹ Радојичић 1951, 41. Реч је о синајском требнику из XIV века. Овај рукопис кратко помиње и Розов (1925-1926, 127).

¹⁰ Tarnanidis 1988, 138-139.

варијанта текста потврђује да је богослужбени синаксар, макар и у некој врсти кратког извода, свакако био присутан у српској цркви.¹¹ У своме опису овог рукописа професор Тарнанидис је претпоставио да је целовити препис настао у кругу блиских сарадника светог Саве.¹²

Откриће групе српских рукописа (минеја, октоиха и триода), у којима постоје исписи из типика (нарочито у минејима) показало је да, осим оне скраћене варијанте у новооткривеном синајском рукопису, постоје и други, запостављени а значајни, извори и докази који говоре о присуству Евергетидског типика у богослужењу српске цркве не само током XIII, већ и у првим деценијама XIV века, све до тренутка када је Јерусалимски типик у потпуности потиснуо све старије облике богослужбене праксе. Сасвим је могуће да су током XIII века упоредо била у употреби чак два типика. Један, и свакако старији, могао је бити типик који је код балканских Словена у употребу ушао много раније, могуће чак у X или XI веку. То би свакако био неки од типика који су били у употреби у Цариграду, под чијим се утицајем ширило и развијало богослужење међу Словенима. У овом тренутку се нећемо бавити овим питањем, само ћемо рећи да је и пре Евергетидског типика морао у употреби бити неки други типик, можда нека од старијих редакција Студитског типика. Он је могао бити распрострањен и сасвим већ одомаћен у бројним црквама и манастирима који су се налазили у српским земљама и у Немањиној држави. С друге стране, можда би се могло помишљати на то, да је Евергетидски типик на неки начин био ексклузиван, и намењен служењу, у првом реду, у владарским задужбинама и седиштима епископија - у сваком случају - у великим манастирима. Сложени ритуал који овај типик прописује захтевао је велики број учесника у обреду, као и одговарајући простор, те је зато његова употреба морала бити ограничена на монашке заједнице које су могле да испуне све сложене захтеве. Једноставно речено, за евергетидско богослужење била је потребна „логистика“ којом нису располагали мали манастири и парохијске цркве. Стога и претпостављамо да су у једном периоду у употреби упоредо могла бити два типика.

Стицајем околности, тек је из времена Милутинове владавине сачуван нешто већи број рукописа који су омогућили систематска истраживања, захваљујући којима је потврђена употреба Евергетидског типика у средњовековној Србији. Тако су у минејима, октоисима и триодима овог периода пронађени бројни исписи из Евергетидског типика. Чињеница, међутим, да су се ови исписи уопште нашли у поменутиим химнографским зборницима наводи нас на помисао да овај типик није био широко распрострањен, те да је то био начин да одређени, најважнији његови делови, буду укљу-

¹¹ Детаљније о овоме: Савић 2016, 209-235.

¹² Tarnanidis 1988, 139-141.

чени у ове литургијске књиге. Лазар Мирковић је у својој Литургији навео да је основна одлика евергетидског типа богослужења - увођење службе која се зове агрипнија (или панихида), а уметнута је између вечерње и јутрења, на којој се после канона празнику или свецу чита текст из Праксапостола. Ово је могуће само у оквиру манастирског богослужења. По први пут смо на ово наишли у хиландарском рукопису бр. 608 (минеју за децембар с краја XIII и почетка XIV века) из кога смо представили неколико примера.¹³ У једном свом познијем раду, поново смо се вратили овом рукопису, те смо утврдили да се у њему могу наћи и трагови утицаја Јерусалимског типика.¹⁴ На скупу посвећеном манастиру Бањска говорили смо уопштено о минејима Милутинове епохе и анализирали поједине њихове одлике које потврђују њихову блискост са Евергетидским типиком.¹⁵ Том приликом смо набројали девет рукописа који садрже исписе овог типика: Сирку 2, БАН (поп Ђурађ који је оставио запис са својим именом, идентификован је као први посар у Унд 75); Дечани 32; САНУ 58; Хиландар 608; ЦИАИ 403; НБКМ 516; БАН 19, Софија; Хлудов 156;¹⁶ ГИМ, Музејска збирка 2853 (празнични минеј који садржи само христо-богородичне празнике и скраћени триод - Лазарева субота, Цвети, васкршња служба и Вазнесење); РНБ, Ф п I 70. Сада тој групи можемо додати још неколико рукописа: Ундољски 75 (према запису - преписан је у Милутиновом манастиру св. арханђела Михаила, што би свакао значило барем у време оснивања манастира око 1312/13 године), НБС 5, Синај слав. 26; НБКМ 895; РНБ, Ф п I 69; ЦИАИ 501, празнични минеј Реформаторског колегија у Дебрецину.¹⁷ Све заједно - то је 17 рукописа, а тај број вероватно није и коначан.¹⁸ Овај корпус рукописа даје солидан основ за даљи рад на проучавању богослужења евергетидског типа у средњовековној Србији.

Сада се ова истраживања могу проширити и на два друга типа химнографских зборника - на октоих и триод. За нашу тему, даље, значајан је октоих бр. 521 из збирке грофа Уварова (данас у ГИМ-у),¹⁹ рукопис који је, као и Унд 75 и Синај 26 - преписан у

¹³ Суботин-Голубовић 1998, 153-177.

¹⁴ Суботин-Голубовић 2018, 375-397.

¹⁵ Суботин-Голубовић 2007, 351-358.

¹⁶ Овај рукопис је посебно интересантан, пошто се о њему у науци усталило мишљење да је био наменски написан за Богородицу Љевишку, при којој се налазило седиште призренских епископа, касније митрополита. Пошто је Љевишка била задужбина краља Милутина и зна се да је била подигнута 1306/7. г. могло би се претпоставити да је рукопис настао негде у то време. О посебној намени овог рукописа говори необично обимна Служба на Успење пресвете Богородице (Николова, Йовчева и др. 1999, 41-42.), а овоме је празнику посвећена Богородица Љевишка.

¹⁷ Рад о рукопису из Дебрецина налази се у штампи: Минеј (рукопис бр. 391) из старе збирке Народне библиотеке у Београду, данас у Дебрецину.

¹⁸ Минеја евергетидске традиције дотакао се и Роман Кривко у свом раду о јерусалимском типу службених минеја у јужнословенској традицији у XIV-XV веку (Кривко 2022, 24-31). Он је поменуо свега три српска и два бугарска рукописа.

¹⁹ Детаљно о одликама овог Милутиновог октоиха: Йовчева 2007, 359-374.

Светој земљи.²⁰ Тзв. Милутиновом октоиху блиски су, по структурним одликама и садржају, још неки октоиси настали приближно у исто време: РНБ, Гиљфердинг 20 (који обједињује изборни октоих и празнични минеј), Гиљфердинг 26, НБКМ 989 (крај XIII века), Син. слав 9/N (почетак XIV века). Почетком XIV века преписан је и октоих који се данас чува у Хрватској академији знаности и уметности - ХАЗУ IV d 14.²¹ У другој четвртини XIV века преписан је октоих који припада збирци рукописа Пећког манастира. Мада излази из задатих хронолошких оквира, овој се групи може придружити и сразмерно позни октоих преписан 1353. године, али са свим одликама евергетидске богослужбене праксе. Реч је о рукопису бр. 213 старе збирке, који се до 1915. године налазио у власништву Народне библиотеке у Београду, а нестао је приликом евакуације библиотечких фондова те године. Данас се овај рукопис чува у библиотеци универзитета Харвард (Harvard College Library, Houghton Library) и има сигнатуру Cod. Slav. 2. Пажњу научне јавности на овај рукопис скренуо је Сергеј Темчин, а затим је уследило неколико радова који су се ближе бавили његовом структуром и садржајем.²²

Српски триоди су најслабије проучена група рукописа, али је примећено да је Евергетидски типик и у њима оставио трага. Помењуемо овде тек неколико рукописа у којима су запажени елементи евергетидске богослужбене праксе. Најстарији међу њима је РНБ, F п. I 92, а преписан је крајем XIII века.²³ Рукопис није потпун, недостаје му један број листова, а обухвата и посни и цветни триод. Овај рукопис је већ од раније познат у науци, а садржи химнографске саставе Константина Преславског.²⁴ Други рукопис који припада овој групи, бр. 644 Народне библиотеке у Београду, преписан је у трећој деценији XIV века.²⁵ Владимир Мошин је констатовао да у њему постоје бројни и опширни исписи из типика, али се даља истраживања нису кретала у правцу утврђивања њиховог порекла. Овде ћемо навести само један пример који потврђује да исписи овог рукописа потичу управо из Евергетидског типика. На л. 12, по завршетку јутрења, налази се литургијско упутство које се односи на Недељу сиропусну које се скоро у потпуности подудара са оним које постоји у Евергетидском типикy.²⁶

²⁰ Ово је значајна чињеница коју у свим будућим истраживањима треба имати у виду, зато што се чини да су сва три рукописа била написана управо за Милутинову задужбину - манастир Светих арханђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму. Тиме је наглашен значај литургијских зборника евергетидског типа те потврђена употреба управо овог типика у Милутиновој задужбини у Светој Земљи. О самом манастиру: Недомачки (1980), 25-69.

²¹ Мошин 1955, 205-206.

²² Темчин 2008, 47-54; Убипарип 2007-2008, 55-70; Убипарип 2013, 103-128; Убипарип 2020, 199-207.

²³ Левшина 2021, 88.

²⁴ Попов 1985, 67.

²⁵ Штавланин-Ђорђевић и др. 1986, 331-333.

²⁶ Грчки текст преузет је из: Дмитриевский 1885, 512.

Евергетидски типик	НБС 645
<p>Ἡ α' . ὥρα καὶ ἀνάγνωσις μετὰ τὸ τέλος αὐτῆς . κατήχησις . τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου . καθ' ἑκάστην γὰρ κυριακὴν ἀπὸ τῆς σήμερον, καὶ τετράδα ὁμοίως καὶ παρασκευῆν, κατηχήσεις τοῦ αὐτοῦ ἀναγνώσκομεν εἰς τὴν α' . ὥραν ταύτας δὲ ἄλλος οὐκ ἀναγνώσκει, εἰ μὴ ὁ προεστώς, ἢ ἀπόντος αὐτοῦ, ὁ οἰκονόμος, εἰ δὲ λείποθσι καὶ ἀμφοτέροι, ὁ ἐκκλησιάρχης, πλὴν ἰσταμένων πάντων.</p> <p>Εἰς τὴν λειτουργίαν, τυπικὰ καὶ μακαρισμοὶ ἀναστάσιμοι, Δόξα, τὸ ἀναστάσιμον τροπάριον, καὶ νῦν, τὸ κοντάκιον τῆς κυριακῆς, προκείμενον, ἦχος πλ. δ' . Εὐξασθε καὶ ἀπόδοτε, στίχος Γνωστὸς ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ . Ὁ ἀπόστολος πρὸς Ῥωμαίους Ἀδελφοί, νῦν ἐγγύτερον. Ἀλληλουία, ἦχος πλ. δ' . Ἀγαθὸν τὸ ἐξομολογεῖσθαι. Εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον Ἐἶπεν ὁ Κύριος ἕαν ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις . Κοινωνικόν Ἀινεῖτε .</p>	<p>на . ѿ . ца . чтение . по кон . оглашение стаго феофора стогди . на коюжо не ѿ днь . или срѣ . или пе . оглашение поттет се . на . ѿ . чоу . се же никто не чте . развѣ стѣ . или нконо . или еклисиархъ . нь стоюцима в сѣмъ . на лѣ . типн . и блане въскрне . сла тр . въскр . про . гл . ѿ . помлните се . и възгди . с . знаеме въ ию . апль къ кри (!) . брага близъ на . аллѣ . гл . ѿ . блго не исповѣдати . еѣ ѿ ма . ре гъ . аще оставите члвкы . при . хвали .</p>

У рукопису бр. 645, преписаном 1328. године, који такође садржи бројне исписе из Евергетидског типика, налази се текст идентичне садржине за Недељу сиропусну.²⁷ Мада оба ова рукописа мало излазе из задатих временских оквира, они по свим својим одликама свакако настављају традицију триода Милутиновог доба.

Корпус химнографских зборника Милутиновог доба (минеја, октоиха и триода) који су блиски Евергетидском типичу прилично је обиман те омогућује да се са већим поуздањем приступи проучавању ове важне етапе у богослужбеном животу средњовековне Србије.

Мада смо се у први мах ограничили на три поменуте врсте химнографских зборника, овде свакако треба споменути и српски ненотиран кондакар који се уклапа у временске оквире Милутинове владавине, а који је дуго времена остао изван видокруга истраживача. Заслуга за његово представљање припада Татјани Швеџ, музикологу, која је на њега обратила пажњу у склопу својих проучавања руских кондакара са нотама.²⁸ Кондакар је додат на крају (л. 251-2826) српског Пролога из збирке Хлудов (рукопис бр. 189) која

²⁷ Штављанин-Ђорђевић и др. 1986, 333-338.

²⁸ Швеџ 2018, 115-126. У раду је наведена сва релевантна литература која се односи на старе руске кондаке, као и на овај српски.

се налази у Руском историјском музеју у Москви. Значај овог рукописа је немерљив, пошто представља јединствени српски рукопис оваквог типа. Познато је више руских рукописа типа кондакара, а Швејц је утврдила да се у овом јединственом српском рукопису налази више од педесет састава непознатих у руским рукописима, те закључила да се вероватно ради о архаичним саставима који су временом замењени другим. Она се садржајем српског кондакара бавила као музиколог, али је јасно да ће будућа филолошка проучавања дати интересантне резултате.

У нашој науци се у једном тренутку стидљиво поставило питање о могућој литургијској реформи која је можда била покренута управо у време Милутинове владавине. Но, тим питањем се, заправо, нико није озбиљно бавио. Чини нам се да су три врсте химнографских зборника о којима смо овде укратко говорили, доказ да се у литургијском животу заиста нешто озбиљно догађало. Чињеница да је неколико рукописа овог периода било намењено великим Милутиновим задужбинама, што је већ поменуто у овом раду, подстиче нас на размишљање о томе, да ли су архитектонска решења великих Милутинових задужбина (Бањске, нове хиландарске цркве, Грачанице, Богородице Љевишке) бар до извесне мере узимала у обзир потребе евергетидске литургијске праксе. То је питање за колеге које се баве историјом српске архитектуре, те би у неким будућим истраживањима ваљало узети у обзир и утицај типика на поједина градитељска решења.

Скраћенице рукописних збирки

- ГИМ - Государственный исторический музей (Државни историјски музеј), Москва
НБКМ - Народна библиотека «Кирил и Методиј», Софија
НБС - Народна библиотека Србије, Београд
РГБ - Российская государственная библиотека (Руска државна библиотека), Москва
РНБ - Российская национальная библиотека (Руска национална библиотека), Санкт Петербург
САНУ - Архив Српске академије наука и уметности, Београд
ЦИАИ - Церковно-научен исторически и архивен институт, Софија

Литература

- Атанасијевић, Драгутин (1936): Свети Сава је умро 1236. године. Богословље XI, 237-275.
Богдановић, Димитрије (1978): Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара. Београд: САНУ, Народна библиотека СР Србије.

- Дмитриевский, Алексей (1885): Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках православного Востока. т. I. Тулка. Киев: 1885.
- Доментијан (1988): Живот Светога Саве и живот Светога Симеона. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.
- Живојиновић, Мирјана (1994): Хиландарски и Евергетидски типик. Подударности и разлике. Зборник радова Византолошког института XXXIII, 85-102.
- Иванова, Климентина (2008): Из истории славянской письменности на Святой земле. The Holy Land and the Manuscript Legacy of Slavs. Jews and Slavs 20: Jerusalem - Sofija, 60-86.
- Јагић, Ватрослав (1898): Типик Хиландарски и његов грчки извор. Споменик СКА XXXIV, Други разред 31, 1-66.
- Јовчева, Мариа (2012): Милутиновијат Октоих (Уваров 521, ГИМ) като свидетел за славянската богослужевна книжнина от средищата в Светите земи. Манастир Бањска и доба краља Милутина. Ниш, Косовска Митровица, Манастир Бањска, 359-374.
- Кривко, Роман (2022): Иерусалимский тип служебной минеи в южнославянской письменности XIV-XV вв. . Јужнословенски филолог 78/1, 9-47.
- Недомачки, Видосава (1980): Манастир Арханђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму - задужбина краља Милутина. Зборник за ликовне уметности Матице српске 18, 25-69.
- Николова, Светлина, Јовчева, Мариа, Попова, Таня, Тасева, Лора (1999): Българското средновековно културно наследство в сбирката на Алексей Хлудов в Државния исторически музей в Москва. Каталог. София: Кирило-Методиевски научен център.
- Пентковский, Алексей (2003): Ктиторские типиконы и богослужебные синаксари евергетидской группы. Богословские труды 38, 321-355.
- Пентковский, Алексей (2004): Евергетидский монастырь и императорские монастыри в Константинополе в конце XI - начале XII веков. Византийский временник 63 (87), 76-88.
- Попов, Георги (1985): Триодни произведения на Константин Преславски. София.
- Поповић, Павле (1936): Д. Анастасијевић, Свети Сава је умро 1236 године. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 16/2, 331-333.
- Радојичић, Ђорђе (1951): Из старе српске књижевности. Зборник радова Х. Институт за проучавање књижевности (1951), 35-63.
- Розов, Владимир (1925-1926): Српски рукописи Палестине и Синаја. Јужнословенски филолог V, 118-129.
- Савић, Виктор (2016): Српски превод «Евергетидског синаксара» у два синајска рукописа. Зборник радова Византолошког института LIII, 209-235.
- Студенички типик. Цароставник манастира Студенице. Књигу приредила и поговор написала Надежда Р. Синдик. Београд 1992: Народна библиотека Србије, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Суботин-Голубовић, Татјана (1998): Прилог познавању богослужења у српској цркви крајем XIII века. Хиландарски зборник 10. Београд: САНУ, 153-177.
- Суботин-Голубовић, Татјана (2007): Једна група минеја Милутиновог времена. Манастир Бањска и доба краља Милутина. Ниш, Косовска Митровица, Манастир Бањска, 351-358.
- Суботин-Голубовић, Татјана (2012): Минеј за јул и август из времена краља Милутина - рукопис Дечани 32. Дечани у светлу археографских истраживања. Ур. Т. Суботин-Голубовић. Београд: Народна библиотека Србије, 191-202.

- Суботин-Голубовић, Татјана (2018): Хиландар 608 (mineј за децембар) - весник промена у литургијском животу средњовековне Србије. *Scala paradisi. Scripta in memoriam Demetrii Bogdanović viri academici* (1986-2016). Redactores A. A. Turilov, T. Subotin-Golubović, I. Špadijer, N. Dragin, D. Grbić, K. Mano-Zisi. Београд: САНУ, 375-397.
- Темчин, Сергей (2008): Бывшая рукопись белградской Народной библиотеки (сербский октоих 1353 года, № 213) в Гарварде. *Археографски прилози* 29-30, 47-54.
- Теодосије (1988): Житија. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.
- Убипарип, Миланка (2007): О рукописном Октоиху (1353. г.) из старе збирке Народне библиотеке у Београду. *Археографски прилози* 29-30 (2007-2008) 55-70.
- Убипарип, Миланка (2013): Српскословенски октоих из времена цара Душана са тропарима Покајног канона Климента Охридског. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор LXXIX*, 103-128.
- Убипарип, Миланка (2020): Српскословенски осмогласник и песништво Климента Охридског. Осам векова аутокефалије СПЦ. *Зборник радова међународног научног скупа «Осам векова аутокефалије СПЦ (1219-2019): историјско, богословско и културно наслеђе*. Београд: Православни богословски факултет, 199-207.
- Швец, Татьяна (2018): Сербский ненотированный Кондакаръ XIV века и древнерусские кондакари. *Fontes Slavicae Orthodoxae* 2, 115-126.
- Штавланин-Ђорђевић, Љубица, Гроздановић-Пајић, Мирјана, Цернић, Луција (1986): *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије. Књига прва*, Београд: Народна библиотека.
- Mošin, Vladimir (1955): *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije. I dio. Opis rukopisa*. Zagreb: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.
- Tarnanidis, Ioannis (1988): *The Slavonic Manuscripts discovered in 1975 at St Catherine's Monastery on Mount Sinai. Thessaloniki*.

THE EUERGETIS TYPIKON AND THE HYMNOGRAPHIC COLLECTIONS OF MILUTIN'S EPOCH

The epoch of King Milutin represents a specially interesting time in the history of medieval Serbia, not only in political sense, but also in the field of spiritual life of the Serbian church. Manuscripts written in that time portray turbulent processes which took place in the liturgical life. These left mark even in the time after King Milutin's death (1321). In this paper we present a number of hymnographic collections (menaions, triodions, oktoechos) which were written in the time of King Milutin's rule, more precisely, at the beginning of the XIII and in the first decades of the XIV century. It is established that these stand in close connection to the Euergetis typikon. For the time being, most diligently studied are the menaions, so the focus of this paper shall be upon them. Several among these manuscripts are distinguished (Ундољски 75, Уваров 521, Синај слов. 26) which were undoubtedly copied for the King Milutin's endowment - the Saint Archangels monastery in Jerusalem. This lays ground for the conclusion that the Euergetis typikon and the liturgical manuscripts which were corresponding to the Typikon, were in use in King Milutin's endowments. Since menaions from that period are mostly researched until now, 17 manuscripts are singled out which correspond to the liturgical practice of the Euergetis monastery. Although Serbian oktoechos and triodions from the time of King Milutin's rule are not studied in full extent and in a satisfactory manner, they also possess elements which give evidence of their connections to the Euergetis typikon. The study of Serbian euergetian oktoechos and triodions still remain to be systematically researched.

Свеправославно друштво
„Преподобни Јустин Ђелијски и Врањски“

СЕДАМ ВЕКОВА ОД УПОКОЈЕЊА
СВЕТОГ КРАЉА МИЛУТИНА
- тематски зборник -

Припрема за штампу
Ненад Дејковић

Штампа
„Плутос“, Врање

Тираж
300

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

321.17:929 Милутин, српски краљ(082)

СЕДАМ векова од упокојења Светог краља Милутина : тематски зборник / [уредници Влада Станковић, Драгољуб Марјановић]. - Врање : Православна Епархија врањска, Свеправославно друштво "Преподобни Јустин Ђелијски и Врањски" ; Београд ; Универзитет, Филозофски факултет, Катедра и Семинар за Византологију ; Ниш : Универзитет, Центар за византијско-словенске студије, 2022 (Врање : Плутос). - 332 стр. : фотогр. ; 25 cm

"Одржавање научног скупа Седам векова од упокојења Светог краља Милутина 23, 24. и 25. септембра 2021. године..." --> прелим. стр. - Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Резиме на енгл. или срп. језику уз сваки рад.

ISBN 978-86-87029-42-2 (ПЕВ)

а) Милутин, српски краљ (1282-1321) -- Зборници

COBISS.SR-ID 85907977

